https://liar.ui.ac.ir/?lang=en
Literary Arts
E-ISSN: 2322-3448
Document Type: Research Paper
Vol. 14, Issue 3, No.40, Autumn 2022, pp.57-78
Received: 02/11/2022 Accepted: 17/01/2023

Different Meanings of Humor in Contemporary Persian Literature and Their Illustrative Relevance

Mohammad Hossein Ravanbakhsh
Ph.D. Graduate of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom, Qom, Iran
mh_ravanbakhsh@yahoo.com

Mahmoud Mehravaran*
Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom, Qom, Iran
m.mehravaran@qom.ac.ir

1. Abstract

The word 'humor' in Persian literature has different meanings. In the contemporary period, it is used as a 'literary term' with a difference in definition compared to the joke. The purpose of the present study is to investigate the meanings of humor in specialized sources, cultures, and related books in contemporary literature in order to find a rather comprehensive definition. The two research questions posed in the study are: what meaning or meanings are meant by the term humor? Is it possible to consider a clear and unique definition of humor in contemporary Persian literature and what text is an example of humor? The findings of this research show that the different meanings found by 'humor' are related and overlapping making it very difficult to find a clear definition for the term 'humor' or a single use for it.

2. Introduction

The meaning of 'humor' is considered self-evident in the general studies related to this field. This is despite the fact that the word 'humor' like many words of the language has been used throughout history to convey different meanings, and the idea of a single meaning for it in various historical texts is a false assumption. Based on this, it is necessary to determine first what is meant by 'humor' in any research and which of the different meanings of humor is intended. Accuracy in the different meanings of humor, describing the semantic changes of this word, or in other words, the development of the meaning that 'humor' has found in the Persian language and literature, and providing a model to express the relationship and ratio of the different meanings of 'humor', are the most important topics that the present study has addressed.

3. Materials and Methods

*Corresponding author
Ravanbakhsh, M. H., & Mehravaran, M. (2023). The different meanings of "humor" in contemporary Persian literature and their illustrative relevance. *Literary Arts*,14 (3),57-78.

2322-3448 / © 2022
This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/liar.2023.135284.2189 https://dorl.net/dor/ 20.1001.1.20088027.1401.14.3.4.4

This research has been done in two parts using the descriptive-analytical method. In the first part, an attempt is made to understand ‘what is humor’ through the accuracy of its lexical meaning. Finding the roots of the word humor and accuracy in the meaning of this word in various historical texts and based on the chronological order of these texts could indicate the change or development of the meaning of this word over time. In the next section, it is pointed out that the word ‘humor’ has been used as a ‘literary term’ in the contemporary period, and on this basis, it is necessary to ‘define’ this term precisely.

4. Research Findings

Humor is used in Persian literature with different meanings:

4-1. Humor in the Literal Sense: Ridicule

The Persian literary works of the 5th to 8th centuries AH show that the primary meaning of humor in the Persian language corresponds to the meaning of this word in the Arabic language or a meaning close to it. The use of humor to instill this meaning has continued in the works of some writers and poets of the early years of the 14th century.

4-2. Semantic Development of Humor: Jokes

‘Laughter’ is not only the consequence of the semantic spectrum surrounding the word mocking, but more than that, it is the consequence of another semantic spectrum, which today can be considered as the central word ‘joke’. In different eras, words and terms such as Mataiba, Fakahe, Hazel, Elegance, Joke, Latifah, and Khusmezgi have been included in this spectrum. The first semantic evolution of the word ‘humor’ in the Persian language caused the meaning of this word to develop and include this range of meanings in addition to the previous meanings.

4-3. Semantic Transformation: Humor as a Literary Term

What became the basis for the evolution of the meaning of the word ‘humor’ as a literary term was the acquaintance of Iranians during the Qajar period with European literature, especially comedy shows and literary satire works. Paying attention to examples of the literary term humor and finding its importance in literature was one of the details of this change of literary discourse. The change in the literary discourse caused works such as ‘*Cherand and Parand*’ by Dehkhoda, which was published in Sourasrafil newspaper, the poems of ‘Ashrafuddin Qazvini’ in Nasim Shamal newspaper, and the play Jafar Khan from Farang, written by Hasan Moghaddam, which were considered among the distinguished works of that time. However, with the previous literary standards, these works were not worth much.

5. Discussion of Results and Conclusions

‘Humor’ is used today as a word that means joke, mockery, and the words close to these two. In contemporary literary texts, humor and mockery are still used with synonymous meanings. Humor is also used to mean jokes and humor. Besides these, humor is used as a kind of literary expression. The literary term humor has the cultural and literary coordinates of the Persian language and is not a translation of any foreign term. There is no uniformity in the translation of Western terms into Farsi, and in different books, the term humor is equivalent to different words.

In the contemporary period, none of the different meanings of humor have been lost and humor is still used in its various meanings. Despite the efforts that have been made in recent decades, this literary term does not have a precise and agreed-upon definition, and its characteristics are mostly described. According to the presented meanings, examples of three different meanings of humor are sometimes indistinguishable. It is possible to show the texts that both the literary terms of humor apply to them, they are related to jokes and humor, and they are examples of sarcasm and mockery. But the ratio of these texts is not the same with each of these three concepts. Examples of the literary term humor can be shown as a set within a triangle, one vertex of which is humor, the second vertex is a joke, and the third vertex is mockery. The distance that each item has from each of the three vertices of the triangle indicates its relationship with the literary term humor, mockery, and joke.

Keywords: Humor, Joke, Ridicule, Irony, Literary Humor, Contemporary Literature.

References

- Ahmadi, B. (2016). *Interpretation and text structure*. Tehran: Markaz Publication (in Persian).
- Arianpour, Y. (2008). *From Saba to Nima*. Ninth Edition. Tehran: Zavvar Publication (in Persian).
- Aslani, M. R. (2004). *Dictionary of humorous words and terms*. Tehran: Karvan Publication (in Persian).
- Astat, A. (2010). *Kumedy*. Translated by Babak Tabrrai. Tehran: Cheshmeh Publication.
- Aufi, S. D. M. (1992). *Javamea al hekayat va Lvamea al revayat*. Mohammad Moin (Emend). Tehran: University of Tehran Press (in Persian).
- Bahar, M. T. (2008). *Divan.* Tehran: Negah Publication (in Persian).
- Beers, A. (2007). *Satan's culture*. Translated by Razi Hirmandi. Tehran: Farhang Moaser Publication.
- Behzadi Andohjerdi, H. (2008). *Humor and satire in Iran*. Tehran: Sadouq Publication (in Persian).
- Critchley, S. (2005). *On humor*. Translated by Sohail Sami. Tehran: Qoqnus Publication (in Persian).
- Dad, S. (1998). *Dictionary of literary terms*. Fourth Edition. Tehran: Morwarid Publication (in Persian).
- Eslami Nodushan, M. A. (1984). *Days*. Tehran: Yazdan Publication (in Persian).
- Farahani, A. M. (1933). *Divan kamel*. VahidDastgardi (Emend). Tehran: Armaghan Publication (in Persian).
- Farrokhzad, F. (1969). *Another birth*. Tehran: Morvarid Publication (in Persian).
- Fry, N. (2011). *Critical analysis*. Translated by Saleh Hosseini. Second Edition. Tehran: Nilofar Publication.
- Fooladi, A. (2005). *Humor in the language of mysticism*. Qom: Afarine Publication (in Persian).
- Green, W. (2006). *Basics of literary criticism.* Translated by Farzane Taheri. Fourth Edition. Tehran: Nilofar Publication
- Hafez (n.d). *Diwan*. Sayeh (Emend). Fifteenth Edition. Tehran: Karname Publication (in Persian).
- Hatef Esfahani, A. (n.d). *Koliate divan*. Mohammad Abbasi (Emend). Tehran: Fakhre Razi Publication (in Persian).
- Izutsu, T. (2014). *Ethical-religious concepts in the Holy Qur'an*. Translated by Fereydoun Badraei. Third Edition. Tehran: Farzan Rooz Publication.
- Javadi, H. (2005). *The history of humor in Persian literature*. Tehran: Karvan Publication (in Persian).
- Katouzian, H. (2015). *Hedayat's humor and humors*. Tehran: Pardise Danesh Publication (in Persian).
- Khayyam, O. (2013). *Robaiyat*. Tehran: Booketab Publication (in Persian).
- Khoramshahi, B. (2006). *Hafez: our memory*. Third Edition. Tehran: Qatre Publication (in Persian).
- Khorasani, M. H. (2005). *Divan*. Seventh Edition. Tehran: Zawwar Publication (in Persian).
- Kir Kegur, S. (2015). *The concept of irony with constant reference to Socrates*. Translated by Saleh Najafi. Tehran: Markaz Publication.
- Makarik, I. (2013). *Encyclopaedia of contemporary literary theories*. Translated by Mehran Mohajer and Mohammad Nabavi. Fifth Edition. Tehran: Agah Publication.
- Malekpour, J. (2006*). Dramatic literature in Iran*. Second Edition. Tehran: Tous Publication (in Persian).
- Manouchehri Damghani. (n.d). *Diwan*. Mohammad Debir Siyaghi (Emend). Tehran: Zavvar Publication (in Persian).
- Maulavi, J. M. (n.d). *Masnavi*. Mohammad Istilami (Emend). Ninth Edition. Tehran: Sokhan Publication (in Persian).
- Maulavi, J. (n.d). *Fieh Mafieh*. Badi al-Zaman Forozanfar (Emend). Sixth Edition. Tehran: Namak Publication (in Persian).
- Mehravaran M., & Ravan Bakhsh, M. H. (2019). Textual analysis of humor. *Adabi Studies Journal*, *17*(9), 145-164 (in Persian).
- Mir, M. (2008). *Qur'anic literature*. Translated by Mohammad Hassan Mohammadi Mozafar. Qom: University of Religions and Religions.
- Modresi, F. (2018). *Descriptive culture of criticism and literary theories.* Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies (in Persian).
- Moke, D. C. (2015). *Irony*. Translated by Hassan Afshar. Second Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Morrill, J. (2014). *Joke philosophy (from Stanford encyclopedia of philosophy)*. Translated by Gholamreza Esfahani. Tehran: Qoqnus Publication.
- Muezzi, M. A. M. (n.d). *Diwan.* Abbas Iqbal (Emend). Tehran: Islamia Publication (in Persian).
- Muriel, J. (2012). *The philosophy of humor*. Translated by Mahmoud Farjami and Daniyal Jafari. Tehran: Ney Publication.

- Musharraf, M. (2008). *Literary Criticism Style Book*. Tehran: Sokhon Publication (in Persian).
- Nasser Khosro Qobadiani (n.d). *Diwan of poems*. Mojtaba Minavi & Mehdi Mohaghegh, (Emends). Tehran: Amir Kabir Publication (in Persian).
- Nizami Ganjavi (n.d). *Leili and Majnoon*. Vahid Dastgardi (Emend). Tehran: Armaghan Publication (in Persian).
- Obaeid Zakani. (n.d). *Kolliyate ashar*. Parviz Atabaki (Emend). Seventh Edition. Tehran: Zavvar Publication (in Persian).
- Parsinejad, K. (2002). On humor. *Fiction Journal*, *63*, 30-33 (in Persian).
- Payandeh, H. (2014). *Literary criticism and democracy*. Third Edition. Nilofar Publication (in Persian).
- Pezeshkzad, I. (2004). *Saadi's satirical humor*. Second Edition. Tehran: Shahab Publication (in Persian).
- Pollard, A. (2013). *Humor*. Translated by Saeed Saeedpour. Third Edition. Tehran: Markaz Publication.
- Qawam, A., & Tajjbor, N. (2009). How and when did the word humor become a term. *Journal of Literature History, 62*, 167-187 (in Persian).
- Safai Esfahani (n.d). *Divan*. Ahmad Soheili Khansari (Emend). Tehran: Iqbal Publication (in Persian).
- Salahi, O. (2004). *Selection of satirical poems*. Tehran: Morvarid Publication (in Persian).
- Shafi'i Kadkani, M. (1997). *Hezare Dovvom-e Ahouy-e Kouhi (the second millennium of mountain deer)*. Tehran: Sokhan Publication (in Persian).
- Shafi'i Kadkani, M. (2006). *In kimyaye hasti*. Second Edition. Tabriz: Aydin Publication (in Persian).
- Shafi'i Kadkani, M. (2017*). In kimyaye hasti: About Hafez.* Tehran: Sokhan Publication (in Persian).
- Shamisa, S. (2005). *Generalities of stylistics*. Second Edition. Tehran: Mitra Publication (in Persian).
- Shamisa, S. (2006*). Badie.* Tehran: Mitra Publication (in Persian).
- Shamlou, A. (2015). *The collection of works; Book 1: Poems*. Tehran: Negah Publication (in Persian).
- Shapour, P. (1992). *Karikalamator option*. Tehran: Morwarid Publication (in Persian).
- Soleimani, M. (2011). *The secrets and tools of satirical writing*. Tehran: Surah Mehr Publication (in Persian).
- Souzani Samarqandi (n.d). *Divan*. Naseruddin Shah Hosseini (Emend). Tehran: Amir Kabir Publication (in Persian).
- Velek, R. (2009). *History of New Criticism*. Translated by Saeed Arbab Shirani. Third Edition. Tehran: Nilofar Publication.
- Zahiri Samarqandi, M. (n.d). *Sindbadname*. Tehran: Khavar and Ibn Sina Publication (in Persian).

فنون ادبی
سال چهاردهم، شماره ۳ (پیاپی ۴۰) پاییز ۱۴۰۱، ص ۵۷-۷۸
تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۸/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۷

مقاله پژوهشی

معانی مختلف «طنز» در ادب فارسی معاصر و ارتباط مصداقی آنها

محمدحسین روان‌بخش، دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران
mh_ravanbakhsh@yahoo.com
محمود مهرآوران*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران
m.mehravaran@qom.ac.ir

چکیده

واژهٔ «طنز» در ادبیات فارسی معانی مختلفی را القا می‌کند. معنای اولیهٔ این واژه در فارسی، تمسخر یا معنایی نزدیک به آن است. طنز در دورهٔ معاصر «اصطلاحی ادبی» است که تعریفی متفاوت با شوخی دارد. هدف این پژوهش بررسی معانی طنز در منابع تخصصی، فرهنگ‌ها و کتاب‌های مرتبط در ادبیات معاصر برای یافتن تعریفی دقیق یا نزدیک به مفهوم آن است. پرسش پژوهش آن است که «در برابر اصطلاح طنز چه معنا یا معانی‌ای منظور شده است؟ آیا می‌توان تعریف روشن و یگانه‌ای برای طنز در ادب فارسی معاصر در نظر گرفت و چه متنی مصداق طنز است؟». یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد معانی مختلفی که «طنز» پیدا کرده است، ارتباط و هم‌پوشانی مصداقی با هم دارند و همین موضوع باعث شده است که نتوان تعریفی واضح و روشن برای اصطلاح طنز یا کاربرد یگانه‌ای برای آن یافت. برپایهٔ معانی این اصطلاح در ادب فارسی معاصر، طنز در معنی تمسخر (و طیف معنایی نزدیک به آن)، شوخی (و طیف معنایی نزدیک به آن) و در معنی اصطلاحی ادبی را می‌توان سه رأس مثلثی دانست که هر متن ادبی حامل شوخی، طنز و تمسخر ـ با توجه به نسبتی که با هریک از این معانی دارند ـ در جایی از این مثلث قرار می‌گیرد.

کلید واژه‌ها: طنز؛ شوخی؛ تمسخر؛ آیرونی؛ طنز ادبی؛ ادبیات معاصر

۱ـ مقدمه

معنای «طنز» در عموم پژوهش‌های این حوزه، بدیهی در نظر گرفته می‌شود؛ این درحالی است که واژهٔ «طنز» مانند بسیاری از واژه‌های زبان در طول تاریخ برای القای معانی مختلف به کار رفته است و تصور معنای واحد برای آن در متون مختلف تاریخی، پیش‌فرضی نادرست است؛ بنابراین، لازم است در هر پژوهشی ابتدا مشخص شود که منظور از «طنز» چیست و کدام

* مسؤول مکاتبات

روان بخش، محمد حسین، مهرآوران، محمود. (۱۴۰۱). معانی مختلف «طنز» در ادب فارسی معاصر و ارتباط مصداقی آنها . *فنون ادبی ۱۴ (۴۰)*، ۷۸-۵۷.

2322-3448 / © 2022
This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

https://doi.org/10.22108/liar.2023.135284.2189 https://dorl.net/dor/ 20.1001.1.20088027.1401.14.3.4.4

یک از معانی متفاوت طنز مدّنظر است. این موضوع نه‌تنها در پژوهش‌های مبتنی بر متون تاریخی، که در پژوهش‌های مبتنی بر متون معاصر هم اهمیت دارد؛ زیرا در دورهٔ معاصر، هیچ‌کدام از معانی مختلف طنز از بین نرفته است و هنوز طنز در معانی مختلف خود کاربرد دارد. دقت در معانی مختلف طنز، توصیف تغییرات معنایی این واژه و یا به عبارت دیگر، توسعهٔ معنایی که «طنز» در زبان و ادب فارسی یافته است و ارائهٔ الگویی برای بیان ارتباط و نسبت معانی مختلف «طنز»، مهم‌ترین موضوعاتی است که این مقاله به آنها پرداخته است. این هدف در دو بخش صورت پذیرفته است:

در بخش اول سعی در درک «چیستی طنز»، با دقیق‌شدن در معنای واژگانی آن است. ریشه‌یابی واژهٔ طنز و دقت در معنای این واژه در متون مختلف تاریخی و براساس ترتیب زمانی این متون، بازگوکنندهٔ تغییر یا توسعهٔ معنایی این واژه در گذر زمان است. در بخش بعد، به این نکته توجه شده که واژهٔ «طنز» در دورهٔ معاصر در معنی «اصطلاحی ادبی» کاربرد یافته است و بنابراین باید این اصطلاح به‌طور دقیق «تعریف» شود. متأسفانه با وجود تلاشی که در طول دهه‌های اخیر صورت گرفته است، این اصطلاح ادبی، تعریفی دقیق و متفقی ندارد و بیشتر به توصیف ویژگی‌های آن پرداخته شده است. این امر باعث شده است حتی در تعیین مصداق‌های طنز هم اختلاف‌نظر وجود داشته باشد. بسیار دیده می‌شود که پژوهشگر یا منتقدی نوشته‌ای یا بخشی از یک متن را مصداق طنز معرفی می‌کند؛ درحالی که پژوهشگر یا منتقدی دیگر آن را دارای ویژگی‌های طنز نمی‌داند و معتقد است که نمی‌توان به آن طنز اطلاق کرد؛ پس تلاش شده است تعریف یا توصیف دقیقی از اصطلاح ادبی طنز به دست داده شود.

۱ـ۱ پیشینهٔ پژوهش

طنز از موضوعاتی است که به آن بسیار پرداخته شده است. کتاب‌ها، مقالات و پژوهش‌های مختلفی دربارهٔ طنز وجود دارد که به شناسایی و تحلیل طنز در یک متن یا متون مشخصی پرداخته و مطابق سلیقهٔ خود، مصداق‌های طنز را معرفی کرده‌اند. برخی دیگر از منتقدان یا پژوهشگران نیز در نوشته‌های خود اگرچه در تعریف طنز یا توصیف دقیق ویژگی مصداق‌های آن کوشیده‌اند، کمتر توانسته‌اند معیاری منطقی و دقیق به دست آورند تا براساس آن هر پژوهشگری بتواند بدون دخالت سلیقهٔ ادبی یا زبانی، مصداق‌های طنز را مشخص کند و به این ترتیب، درزمینهٔ طنز بودن یا نبودن متنی خاص، توافقی عمومی به وجود آید. علاوه‌بر کتاب‌های موجود و فرهنگ‌نامه‌ها، مقالات بسیاری نیز در این موضوع نوشته شده است. براساس آمار پایگاه نورمگز تا امروز ۳۱۸ مقاله در موضوع طنز ثبت شده است. بیشتر این مقالات دربارهٔ شرایط کلی و شیوه‌ها و شگردهای طنز، طنزپردازان یا به‌صورت مصداقی و پژوهشی در شیوه‌های طنزپردازی برخی از شاعران یا نویسندگان قدیم و جدید است. برخی از این نوشته‌ها هم‌پوشانی موضوعی دارند و بسیاری نیز یک موضوع واحد، اما در آثار مختلف‌اند و تکرار نیز فراوان است. با توجه به هدف پژوهش حاضر، مقالات زیر تاحدی به موضوع این نوشتار مرتبط‌اند:

زارع بنادکوکی (۱۳۹۰) در پایان‌نامهٔ خود، شگردهای صابری فومنی (گل‌آقا) را در دو کلمه حرف حساب *روزنامهٔ اطلاعات* بررسی و تحلیل کرده و سبک خاص او را در طنزپردازی، چه در حوزهٔ زبان و چه در طرح مسائل جدید نشان داده است.

زارع بنادکوکی (۱۳۹۶) در کتاب *یکی به نعل، یکی به میخ*، به بررسی نوشته‌های طنز کیومرث صابری (گل‌آقا) در ستون «دو کلمه حرف حساب» *روزنامهٔ اطلاعات* و شکل‌گیری جریان نقد آگاهانهٔ سیاسی و اجتماعی، به قلم این طنزپرداز معروف کشورمان می‌پردازد. این کتاب به عوامل بیرونی، که سبب ماندگاری طنز می‌شود، کاری ندارد و بیشتر بر عوامل درونی تأکید می‌کند.

ایران‌زاده و زارع بنادکوکی (۱۳۹۱) و ایران‌زاده و زارع بنادکوکی (۱۳۹۳) از دیگر نوشته‌های مرتبط است که به شگردهای طنز گل‌آقا ازجمله «آیرنی، بزرگ‌سازی، کوچک‌سازی، تقابل‌سازی» پرداخته و نوآوری‌های او را بیان کرده‌اند.

مهرآوران و روان‌بخش (۱۳۹۹) با تعریف طنز براساس نظریات ادبی معاصر به‌ویژه نظریات خواننده‌محور کوشیده‌اند تعریفی جدید از طنز در جایگاه نوعی ادبی ارائه کنند تا بتوان به استناد آن، طنزبودن متنی ادبی را بشناسیم. بر این مبنا طنز، متنی ادبی است که کنش آن، ایجاد تقابل بین مفاهیم ادراکی خواننده از متن با الگوهای ذهنی خواننده است. این تعریف برای مبنای تشخیص متون طنز از دیگر متون می‌تواند استفاده شود.

پارسی‌نژاد (۱۳۸۱) در مقاله‌ای کوتاه با انتقاد از استفادهٔ کلی و بدون تفکیک واژگان طنز، کنایه و هجو در مقابل واژگان خارجی این مفاهیم، به دسته‌بندی انواع طنز و گونه‌های آن می‌پردازد و گرچه خود نیز تعریفی دقیق از این اصطلاحات به دست نمی‌دهد، در ترجمهٔ آیرونی می‌نویسد: طنز شیوه‌ای هنرمندانه از فن بیان است که در زیرساخت خود مفهوم و معنای دیگر و یا درست ضد معنای رویه را در بر دارد.

۲ـ معانی طنز در ادب فارسی

۲ـ۱ طنز در معنی لغوی: تمسخر

عموماً بیان می‌شود که واژه «طنز» از زبان عربی وارد زبان فارسی شده است. در زبان عربی، طنز را «سخریه» معنا کرده‌اند [1] (نک. ابن‌منظور، ۱۴۰۵، ج ۵: ۳۶۹؛ الجوهری، ۱۴۰۷: ۸۸۳؛ الزبیدی، ۱۴۱۴، ج ۴: ۴۸؛ شرتونی، ۱۳۵۸: ۷۱۸). نگاهی به کاربرد «طنز» در آثار ادبی قرن‌های پنجم تا هشتم فارسی نشان می‌دهد که معنای اولیهٔ طنز در زبان فارسی، مطابق با معنای این واژه در زبان عربی یا معنایی نزدیک به آن است. استفاده از طنز برای القای این معنا، در آثار برخی نویسندگان و شاعران سال‌های اولیهٔ قرن چهاردهم نیز ادامه داشته است. در جدول زیر نمونه‌هایی از این کاربرد واژهٔ طنز نشان داده شده است. در انتخاب این نمونه‌ها دقت شده است شواهدی در متن وجود داشته باشد که نشان دهد دقیقاً معنای منظور شاعر از طنز، معنی لغوی آن (تمسخر) یا طیف معنایی نزدیک به آن است:

قرن (هجری)	متن و منبع	معنی طنز
پنجم	(منوچهری، ۱۳۴۷: ۱۴۰)	فسوس
ششم	(معزی، ۱۳۱۸: ۶۹۰)	تهاون
ششم	(نظامی، ۱۳۱۳: ۴۲)	تعریض
ششم	(سوزنی، ۱۳۳۸: ۴۱)	مسخره
ششم	(ظهیری، ۱۳۳۳: ۹۱)	استهزا
هفتم	(مولوی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۱۶۶)	تسخر
هشتم	(حافظ، ۱۳۹۵: ۳۰۳)	تسخر
سیزدهم	(ادیب‌الممالک فراهانی، ۱۳۱۲: ۶۲۳)	ریشخند
سیزدهم	(خراسانی، ۱۳۸۴: ۱۱۰)	طعنه
معاصر	(بهار، ۱۳۸۷: ۳۸۲)	فسوس

واژه‌هایی که در جدول بالا هم‌معنیِ طنز دانسته شده است، طیفی معنایی را حول محور «تمسخر» تشکیل می‌دهند. اگر واژهٔ «هجو» و ترکیب «ریشخند» را به این واژگان اضافه کنیم، می‌توان این مجموعه را طیفی تصور کرد که از یک‌سو به‌سمت «کنایه» و ازسوی دیگر به‌سمت «ناسزا» میل می‌کنند؛ بدون اینکه این دو مفهوم را شامل شوند:

طیف معنایی طنز (در معنی لغوی)

بیان توضیحاتی دربارهٔ این نمودار ضروری است:

الف) همهٔ کلماتی که در این طیف معنایی قرارگرفته‌اند، مثل «فسوس» و «تهاون»، در زبان امروز کاربرد ندارند و تنها به‌علت آنکه بررسی ما دربارهٔ واژهٔ طنز، به‌اصطلاح زبانشناسی «درزمانی» بوده است، در این جدول گنجانده شده‌اند. همچنین واژه‌های «هجو» و «کنایه» علاوه‌بر معنی لغوی، دو اصطلاح ادبی هم هستند؛ اما در اینجا آنچه مدّنظر است، معنی واژگانی آنهاست.

ب) ترسیم این نمودار و ترتیب کلمات آن از «کنایه» تا «ناسزا» با تسامح صورت گرفته است. معنای این واژه‌ها، مثل همهٔ واژگان زبان، در طول تاریخ، آنقدر دقیق و یگانه نیست که بتوان چنین نموداری کشید؛ حتی اگر معنای این واژگان را محدود کنیم و در همین طیف معنایی مدّنظر قرار دهیم، باز هم نزدیکی معنایی آنها باعث شده است که در متون مختلف به معنای هم به کار روند. معنای دقیق هرکدام از این واژگان در هر متن، براساس بافت آن متن تعیین می‌شود و به این ترتیب معنای دقیق هر واژه براساس متون مختلف، متفاوت است؛ بنابراین برای تنظیم چنین نموداری، چاره‌ای به‌جز تسامح نیست.

ج) مصادیق این طیف معنایی، سخنانی را تشکیل می‌دهد که باعث «خندیدن به دیگری» می‌شوند؛ این ویژگی را می‌توان ویژگی اصلی «تمسخر» و نقطهٔ افتراق آن با «شوخی» دانست.

۲ـ۲ توسعهٔ معنایی طنز: شوخی

«خنده» نه‌تنها پیامد طیف معنایی پیرامون واژهٔ تمسخر است، بلکه بیش از آن پیامد طیف معنایی دیگری است که امروزه می‌توان واژهٔ محوری آن را «شوخی» دانست. در دوره‌های مختلف، واژگان و اصطلاحاتی مانند مطایبه، فکاهه، هزل، ظرافت طبع، بذله و بذله‌گویی، لطیفه، خوشمزگی در این طیف جا گرفته‌اند. اولین تحول معنایی واژهٔ «طنز» در زبان فارسی باعث شد معنای این واژه توسعه یابد و علاوه‌بر معانی سابق، شامل این طیف معنایی نیز بشود. جدول زیر نمونه‌هایی از این کاربرد واژهٔ طنز را در میان متون مختلف نشان می‌دهد:

قرن (هجری)	متن و منبع	معنی طنز
هفتم	(عوفی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۲۱)	شوخی
دوازدهم	(هاتف اصفهانی، ۱۳۶۲: ۹۰ و ۹۱)	فکاهه
سیزدهم	(صفا اصفهانی، ۱۳۳۷: ۱۶۵)	شوخی
معاصر	(بهار، ۱۳۸۷: ۵۵۳)	تماخره
معاصر	(اسلامی ندوشن، ۱۳۶۳: ۱۳۳)	بذله‌گویی

ممکن است یکی از علت‌های این توسعهٔ معنایی طنز، استفاده از واژه‌های «مسخره» به‌معنی دلقک و «مسخرگی» به‌معنی لودگی باشد. چنین استفاده‌ای در متون قرن پنجم به بعد فراوان است. مثال: «چون نشنوی همی و نبینی همی به دل/ گوشت به مطرب است و دو چشمت به مسخره» (ناصرخسرو، ۱۳۵۷: ۲۶۸)، «رو مسخرگی پیشه کن و مطربی آموز/ تا داد خود از مهتر و کهتر بستانی» (عبید زاکانی، ۱۳۹۶: ۱۷۷)، «مسخره قصد شاه کرد و هرچه که جهد می‌کرد پادشاه بروی او نظری نمی‌کرد و سر برنمی‌داشت که او را شکلی کند و پادشاه را بخنداند» (مولوی، ۱۳۹۰: ۱۲۴). کار اصلی مسخره‌ها، تمسخر (طنز) و

به‌اصطلاح ادای دیگران را درآوردن بوده است؛ اما به‌مرور در کار آنها (مسخره‌بازی) از شوخی‌های مختلف هم برای خنداندن استفاده شده است (چنانکه در عبارت یادشده از *فیه‌مافیه* هم دیده می‌شود). به این ترتیب، واژهٔ طنز هم به پیروی از کار مسخره‌ها، توسعهٔ معنایی یافته است و همهٔ روش‌های خنداندن را از تمسخر و طعنه گرفته تا شوخی و لودگی را شامل شده است. طیف معنایی دوم با محوریت «شوخی» نیز از یک‌سو به‌سمت «بداهه» و ازسوی دیگر به‌سمت «مهمل» میل می‌کند؛ بدون اینکه این دو مفهوم را شامل شود:

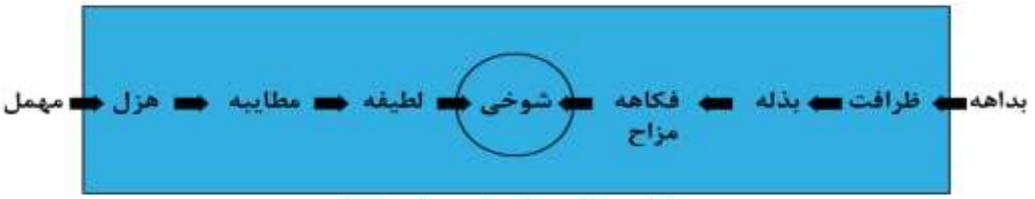

طیف معنایی طنز (در معنی عام)

این نمودار نیز مانند نمودار قبل، با تسامح ترسیم شده است و توضیحی که در این باره دربارهٔ نمودار قبل داده شده است، در این فقره هم صدق می‌کند. وجه مشترک «خنده‌آفرینی» در میان دو طیف معنایی حول محور شوخی و طیف معنایی حول محور تمسخر، باعث شده است میان این دو قرابتی حاصل شود. ضمن اینکه این وجه مشترک به یکسانی صورت زبانی (form) تمسخر و شوخی نیز انجامیده است: مصادیق تمسخر و مصادیق شوخی، هر دو عموماً با «زبان» آفریده می‌شوند و زبان برای خنده‌آفرینی، شیوه‌هایی دارد که برای تمسخر و شوخی به‌طور یکسان از آنها بهره می‌برد؛ درنتیجه صورت زبانی تمسخر و شوخی یکسان می‌شود. این یکسانی باعث ارتباط عمیق این دو طیف معنایی شده است؛ اگرچه «معنا» همواره مرزی قاطع میان این دو طیف معنایی کشیده است؛ به‌طوری که مثلاً دو اصطلاح ادبی «هجو» و «هزل» را ـ که هرکدام در یکی از این دو طیف قرار دارد ـ دچار ارتباطی در عین تقابل کرده است. در دیوان‌های شعر نیز همواره مطایبات از هجویات جدا بوده و هیچ‌گاه زیر یک عنوان قرار نگرفته‌اند. این وضعیت نه‌تنها در آثار ادبی، که در رفتار اجتماعی کاربران زبان هم دیده می‌شود. در مراودات کلامی ممکن است «شوخی» و «تمسخر» با هم اشتباه گرفته شود؛ اما گوینده در بسیاری اوقات توضیح می‌دهد که منظورش شوخی بوده و قصد تمسخر نداشته است. کاربرد طنز در دو طیف معنایِ بیان‌شده، کاربرد عام بوده است و نمی‌توان آن را اصطلاحی ادبی دانست.

۲ـ۳ تحول معنایی: طنز، اصطلاحی ادبی

استفاده از واژهٔ «طنز» در معنی اصطلاح ادبی که تفاوت ماهوی با انواع شوخی و تمسخر دارد، قدمت چندانی ندارد؛ اما آنچه زمینه‌ساز این تحول معنایی شد، آشنایی ایرانیان در دوران قاجاریه با ادبیات اروپایی و به‌ویژه نمایش‌های comedy و آثار در نوع ادبی satire بود. نمایشنامه‌های مولیر ازجملهٔ این آثار است که روشنفکران ایرانی بسیار به آن توجه کردند؛ اصلاً «نمایشنامه‌نویسی به معنی اروپایی آن در ایران با تأسیس دارالفنون و ترجمهٔ نمایشنامه‌های مولیر آغاز گردید» (آرین‌پور، ۱۳۸۷، ج ۱: ۳۳۶). پیش از آن، فتحعلی آخوندزاده (۱۱۹۱-۱۲۵۷) ـ از اولین روشنفکران تأثیرگذار و اولین نمایشنامه‌نویس ایرانی که نمایشنامه‌های خود را به زبان ترکی قفقازی نوشت ـ چنان تحت تأثیر مولیر و همچنین گوگول (satirنویس بزرگ روس) بود که با ترجمهٔ آثارش در اروپا، برخی او را «مولیر شرق»، «گوگول قفقاز» و یا «مولیر آذربایجان» می‌نامیدند (ملک‌پور، ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۳۲). میرزا حبیب اصفهانی، اولین نمایشنامهٔ اروپایی (گزارش مردم‌گریز اثر مولیر) را در سال ۱۲۸۶ به فارسی برگرداند (همان: ۳۱۲). علاوه‌بر آن به ترجمه و چاپ رمان‌های «سرگذشت ژیل بلاس» و «سرگذشت حاجی‌بابای اصفهانی» دست زد؛ آن هم با نثر ساده و روانی که هیچ نشانه‌ای از نثر ادبی متکلف و پرطمطراق با سابقهٔ ششصدساله نداشت.

توجه به مصداق‌های اصطلاح ادبی طنز و اهمیت‌یافتن آن در ادبیات، یکی از جزئیات این تغییر گفتمان ادبی بود. تغییر گفتمان ادبی باعث شد به آثاری مانند «چرند و پرند» دهخدا که در *روزنامهٔ صوراسرافیل* منتشر می‌شد، اشعار «اشرف‌الدین قزوینی» در *روزنامهٔ نسیم شمال* و نمایشنامهٔ «جعفرخان از فرنگ آمده» نوشتهٔ حسن مقدم چنان توجه نشود؛ این آثار درواقع جزو آثار ممتاز آن زمان شمرده می‌شد؛ اما با معیارهای ادبی پیش از آن، این آثار ارزش چندانی نداشت. اینکه این قبیل متون همانند آثار ادبی ارزشمند و فاخر، و نه‌تنها تفنن ادبی، پذیرش شدند، باعث تحول معنایی طنز و پذیرش آن در مرتبهٔ نوعی بیان ادبی شد. ایرج پزشک‌زاد در کتاب *طنز فاخر سعدی* معتقد است بزرگانی مانند اقبال آشتیانی و خانلری در دههٔ بیست شمسی، استفاده از طنز در معنای satire را به کار برده‌اند؛ اما پژوهشی در این باره نشان می‌دهد که استعمال و رواج این اصطلاح مربوط به دههٔ ۵۰ است (رک. قوام، ۱۳۸۸: ۱۸۰-۱۸۵).

۳ـ تعریف اصطلاح ادبی طنز

طنز وقتی در معنی یک اصطلاح ادبی به کار می‌رود، باید تعریف شود یا حداقل حدود و ثغور آن مشخص باشد.

۳ـ۱ تعریف براساس اصطلاحات غربی

رواج این اصطلاح ادبی، حاصل آشنایی ایرانیان با ادبیات غرب و نیاز به وضع اصطلاحی جدید برای تشخیص آن در ادبیات فارسی بود؛ به همین سبب اولین چیزی که به ذهن می‌رسد، استفاده از تعریف و تبیین‌هایی است که از اصطلاحات مرتبط با این اصطلاح، در ادبیات غرب وجود دارد. پیشتر گفته شد که طنز حاصل توجه به آثاری در نوع ادبی satire در غرب بوده است؛ اما آیا این تلقی از اصطلاح طنز، دست‌کم در میان پژوهشگران، نویسندگان و مترجمان در این زمینه عمومیت یافته است؟ بدیهی است در این زمینه استفاده از فرهنگ‌های لغت نتیجه‌بخش نیست و در بهترین حالت، ما را به معنای واژگانی طنز می‌رساند؛ باید برای رسیدن به نتیجهٔ بهتر به فرهنگ‌های توصیفی و کتاب‌های ترجمه‌شدهٔ مرتبط با این حوزه مراجعه کرد. با یک بررسی اجمالی می‌توان گفت برخلاف انتظار، در میان این آثار هم، نه طنز صرفاً معادل satire گرفته شده و نه satire صرفاً به طنز ترجمه شده است! بلکه طنز از میان واژه‌های مختلف، عموماً ترجمهٔ سه واژهٔ Humor، Irony و satire است؛ اگرچه این سه واژهٔ انگلیسی ترجمه‌های دیگری هم داشته است! جدول‌های سه‌گانهٔ زیر نشان می‌دهد که هریک از این سه واژه در فرهنگ‌های توصیفی و کتاب‌های ویژهٔ این حوزه، مترادف با کدام واژهٔ فارسی لحاظ شده است:

جدول شمارهٔ ۱ دربارهٔ Humor

نام کتاب/ نویسنده/ مترجم	واژهٔ معادل	توضیح نویسنده یا مترجم
فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز/ محمدرضا اصلانی	مطایبه	معادل‌های دیگر: شوخ‌طبعی، فکاهه (اصلانی، ۱۳۸۵: ۲۱۶)
درباب طنز/ سیمون کریچلی/ سهیل سمی	طنز	
فلسفهٔ شوخی/ جان موریل/ غلامرضا اصفهانی	شوخی	-
فلسفهٔ طنز/ جان موریل/ محمود فرجامی و دانیال جعفری	طنز	بهترین معادل برای humor «شوخ‌طبعی» است و شاید اگر نیم‌قرن پیش استادان زبان فارسی و صاحب‌نظران این حوزه این برابرنهاد را تأیید و پشتیبانی می‌کردند، امروزه می‌شد در ترجمهٔ چنین کتابی با طیب‌خاطر به‌جای humor و humorous شوخ‌طبعی و شوخ‌طبعانه را گذاشت و «طنز» را برای satire نگه داشت (موریل، ۱۳۹۲: ۱۵).
طنز/ آرتور پلارد/ سعید سعیدپور	فکاهی ـ شوخی	-
اسرار و ابزار طنزنویسی/ محسن سلیمانی	طنز	-

جدول شمارهٔ ۲ دربارهٔ Irony

نام کتاب/ نویسنده/ مترجم	واژهٔ معادل	توضیح نویسنده یا مترجم
فرهنگ اصطلاحات ادبی/ سیما داد	آیرونی	در ادبیات فارسی، این صناعت را گاه به طنز و گاه به استهزا و طعنه تعبیر کرده‌اند؛ اما با وجود شباهت‌های بسیار، آیرونی جامع‌تر از طنز و استهزاست (داد، ۱۳۷۸: ۸).
فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز/ محمدرضا اصلانی	وارونه‌سازی	صناعتی ادبی است که انواع گوناگون دارد و برای بیان معنایی مغایر با منظور اصلی نویسنده استفاده می‌شود. وارونه‌سازی لحنی دوگانه دارد؛ چنانکه آنچه دیده یا گفته می‌شود، از جنبه‌ای دیگر نامعقول، نامفهوم، متضاد یا خلاف انتظار می‌نماید (اصلانی، ۱۳۸۴: ۲۳۸).
دانش‌نامهٔ نظریه‌های ادبی معاصر/ ایرنا ریما مکاریک/ مهران مهاجر	آیرونی	دو کاربرد این اصطلاح: ۱) آیرونی به وجهی کلامی اشاره دارد که در گفت‌وگوهای سقراطی آن را دیده‌ایم. درواقع کسی ناآگاهی خود را پنهان می‌کند یا چیزی را می‌گوید که منظور نظرش نیست یا همهٔ آن چیزی نیست که می‌خواهد بگوید؛ ۲) آیرونی بازشناسی ناسازگاری و تناقض در ذات این جهان است و با نگرشی دوگانه این ناسازگاری را نمایان می‌کند (مکاریک، ۱۳۹۳: ۱۴ و ۱۵).
آیرونی/ داگلاس موکه/ حسن افشار	آیرونی	خواننده، محض راحتی، می‌تواند هرجا که به واژهٔ ایرونی برخورد، بخواند طنز... ؛ اما بدون شک در جاهایی احساس خواهد کرد که این تعبیر از واژهٔ آیرونی، تحمیلی است و لفظ با معنی نمی‌خواند (موکه، ۱۳۹۵: ۷).
مفهوم آیرونی/ سورن کی‌یرکگور/ صالح نجفی	آیرونی	خواننده به احتمال قوی با مترجم هم‌داستان خواهد شد که irony را نمی‌توان به فارسی برگرداند (کی‌یرکگور، ۱۳: ۱۱).
تاریخ طنز در ادب فارسی/ حسن جوادی	طعنه، استهزا و وارونه‌گویی	مشکل است برای آیرونی معادلی دقیق در فارسی پیدا کرد که شامل تمام معانی آن باشد (جوادی، ۱۳: ۳۸).
اسرار و ابزار طنزنویسی/ محسن سلیمانی	کنایه	Irony گاهی به معنی طنز و گاهی هم به معنی وارونه‌گویی، برعکس گویی و گاهی به معنای وارونه‌گویی طنزآمیز است (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۳۸).
نقد ادبی و دموکراسی/ حسین پاینده	آیرونی	برای آیرونی به‌دشواری می‌توان معادلی واحد و دقیق در صناعات ادبی فارسی پیشنهاد کرد (پاینده، ۱۳۹۴: ۴۸).
شیوه‌نامهٔ نقد ادبی/ مریم مشرف	طنز و طعن	آنچه معادل طنز و طعن را برای آن برگزیدیم (آیرونی) در ادبیات فارسی طیف وسیعی از آرایه‌های ادبی را در بر می‌گیرد (مشرف، ۱۳۸۷: ۱۶۶).
طنز و طنزیهٔ هدایت/ محمدعلی کاتوزیان	طنزینه	Ironyرا طنز خوانده‌اند. این نام‌گذاری مخل و منحرف‌کننده است و در نقد ادبی سبب تخلیط آن با طنز می‌شود. به این علت، واژهٔ طنزینه را برای آن پیشنهاد می‌کنم (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ۸۳).
مقدمه‌ای بر طنز و شوخ‌طبعی/ علی‌اصغر حلبی	طعنه ـ طنز	معادل واژهٔ طنز یا طعنه در واژگان انگلیسی irony است. این اصطلاح زمانی به کار می‌رود که واژه‌ای را در دو معنای متفاوت یا متضاد به کار می‌برند. عنوان‌شده که طنزنویس برای گفتهٔ خود دو خواننده یا شنوندهٔ مختلف را فرض می‌گیرد. شنوندهٔ نخست فقط متوجه معنای ظاهری کلام می‌شود و شنوندهٔ دوم معنای باطنی یا پنهانی را دریافت می‌کند و همراه با طنزنویس بر آن کسی می‌خندد که متوجه این معنا نشده است (حلبی، ۱۳۶۵: ۹۲).

جدول شمارهٔ ۳ دربارهٔ Satire

نام کتاب/ نویسنده/ مترجم	واژهٔ معادل	توضیح نویسنده یا مترجم
فرهنگ اصطلاحات ادبی/ سیما داد	طنز	
فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز/ محمدرضا اصلانی	طنز	-
از صبا تا نیما/ یحیی آرین‌پور	طنز	نوعی ادبی که در زبان فارسی با عنوان طنز مصطلح شده است، در زبان‌های غربی satire نامیده می‌شود؛ روشی ویژه در نوشتن است که با نمایشی هجوگونه از جنبه‌های زشت و منفی زندگی، عیب‌ها و مفاسد جامعه و واقعیت‌های تلخ اجتماعی را به‌شکلی اغراق‌آمیز (یعنی به‌شیوه‌ای زشت‌تر از آنچه وجود دارد) نشان می‌دهد و به این وسیله، مشخصات و ویژگی‌های آن را بیش‌ازپیش جلوه‌گر می‌کند تا تفاوت عمیق بین آنچه در زندگی هست با آنچه باید باشد، برای همگان آشکار شود (آرین‌پور، ج ۲، ۱۳۸۷: ۳۶).
تاریخ طنز در ادب فارسی/ حسن جوادی	طنز	سابقاً در فارسی هجو به کار برده می‌شد که بیشتر جنبهٔ انتقاد مستقیم و شخصی دارد و جنبهٔ غیرمستقیم و طنزآمیزبودن «ساتیر» را ندارد و اغلب آموزنده و اجتماعی هم نیست. در فارسی، «هزل» را نیز به کار برده‌اند که ضد «جد» است و بیشتر جنبهٔ مزاح و مطایبه دارد. در روزگار ما طنز را به معنی ساتیر به کار می‌برند که درواقع رساتر از «هجو» و «هزل» است (جوادی، ۱۳۸۴: ۱۱).
اسرار و ابزار طنزنویسی/ محسن سلیمانی	هجو	هجو (satire) سلاحی تهاجمی است. نویسنده با هجونویسی عمداً خطاها و عیوب مقامات پرقدرت یا اشتباهات عقاید سنتی را بزرگ جلوه می‌دهد تا آنها مسخره به نظر برسد (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۴۲). satire را طنز هم معنی کرده‌اند (همان: ۲۵۸).
طنز و طنزینه هدایت/ محمدعلی کاتوزیان	طنز	طنز یکی از انواع و در عین حال یکی از ابزار ادبی بوده و هست... . هزل و شوخی و مزاح و مطایبه و بذله‌گویی و تسخر (استهزا) و هجو، به درجات و اشکال، طنز شمرده شده است و یا از ابزار آن به شمار می‌آیند (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ۱۱).

کتاب‌های دیگری هم در زمینه‌های مختلف ادبی ترجمه شده‌اند که معادل سه واژهٔ مدّنظر، در آنها مختلف است و خواننده باید دقت کند که در هریک از آنها واژه‌هایی مثل طنز، شوخی، هجو و... معادل با کدام واژه در اصل کتاب گرفته شده است:

نام کتاب/ نویسنده/ مترجم	معادل humor	معادل irony	معادل satire
تاریخ نقد جدید/ رنه ولک/ سعید ارباب شیرانی	مطایبه، فکاهه	طنز	هجویه، هجا، شعر هجایی
مبانی نقد ادبی/ ویلفرد گرین و.../ فرزانه طاهری	فکاهه	طنز (کنایه)	هجو
فرهنگ شیطان/ آمبروز بیرز/ رضی هیرمندی	شوخ‌طبعی	-	طنز
کمدی/ اندرو استات/ بابک تبرایی	طنز/ طبع	کنایه	هجو
تحلیل نقد/ نورتروپ فرای/ صالح حسینی	مزاح	طنز	هزل
ادبیات قرآن/ مستنصر میر/ محمدحسن محمدی مظفر	شوخی	طنز	-
کلیات سبک‌شناسی/ سیروس شمیسا	-	نعل وارونه	-
تأویل و ساختار متن/ بابک احمدی	-	مطایبه رندانه	-

بی‌توجهی به این معادل‌های متفاوت در کتاب‌های مختلف می‌تواند گمراه‌کننده باشد و دقت علمی را در پژوهش‌ها به‌شدت کاهش دهد؛ مثلاً در کتاب *فرهنگ توصیفی نقد و نظریه‌های ادبی* در مدخل «طنز» اگرچه این اصطلاح معادل satire دانسته شده است، اولین تعریف آن به نقل از ترجمهٔ کتاب *مبانی نقد ادبی* است که طنز را معادل irony گرفته و درواقع irony را تعریف کرده است؛ این درحالی است که irony مدخل دیگری در این کتاب دارد و همان آیرونی ترجمه شده است (رک. مدرسی، ۱۳۹۰: ۳۳۷ و ۹).

آنچه می‌توان از بررسی و مقایسهٔ این جدول‌ها به دست آورد عبارت است از:

الف) وقتی واژهٔ humor معادل با طنز گرفته می‌شود، طنز در معنای شوخی و طیف معنایی نزدیک به آن مدّنظر است و نه اصطلاح ادبی طنز. به نظر می‌رسد ترجمهٔ humor به شوخی و شوخ‌طبعی بهترین گزینه باشد؛ اما باید یادآور شد که humor در زبان انگلیسی ویژگی‌هایی دارد که ترجمهٔ کامل و دقیق آن را ناممکن می‌کند: «وقتی ما قدم به حوزه‌هایی از هستی می‌گذاریم که بینش خاصی سلطه دارد و جایی که زبان وظیفهٔ بازتاب و بیان ویژگی‌ها و خاصه‌های قومی مردمی را بیان می‌کند، اختلاف معنایی میان واژه‌ها و معادل‌های بیگانهٔ آنها زیادتر می‌شود. درحقیقت می‌توانیم به‌عنوان یک قاعدهٔ کلی بگوییم هرچه واژه‌ای بیشتر بیانگر یک ویژگی ریشه‌دار قومی در یک فرهنگ باشد، انتقال معنای آن به‌وجه شایسته به زبان دیگر دشوارتر است. در هر زبانی تعدادی واژه هست که آشکارا غیرقابل‌ترجمه می‌باشند؛ به‌عنوان مثال واژهٔ انگلیسی humorاز این نوع‌اند» (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۵۲). به همین علت است که چندگانگی در ترجمهٔ این واژه و ترکیبات آن حتی برای یک مترجم هم پیش می‌آید؛ مثلاً در کتاب *فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز*، اگرچه humer معادل «مطایبه، شوخ‌طبعی و فکاهه» (اصلانی، ۱۳۸۵: ۲۱۶) و ازسوی دیگر satire معادل «طنز» بیان شده است (همان: ۱۴۰)، معادل ترکیب black humer «طنز سیاه» است! (همان: ۱۵۰). به این ترتیب باید گفت بخشی از چندگانگی و تشتت در ترجمهٔ این واژه در کتاب‌های فارسی طبیعی است و گریزی از آن نیست.

ب) از توضیحات دربارهٔ irony می‌توان نتیجه گرفت که این واژه، معادل با طنز نیست؛ بلکه «طنز و آیرونی را به زبان ریاضی می‌توان به دو دایرهٔ متقاطع تشبیه کرد، دو دایره که فقط بخشی از آنها بر هم منطبق است» (موکه، ۱۳۹۵: ۶). متأسفانه بعضی مترجمین کتاب‌های نقد ادبی این امر را نادیده گرفته‌اند.

ج) با وجود اختلاف در ترجمه‌ها، اصطلاح ادبی طنز در زبان فارسی بیش از دیگر واژه‌ها معادل satire دانسته می‌شود. با این همه، در صورت گزینش satire برای معادل انگلیسی اصطلاح ادبی طنز، باز هم تعریف طنز براساس satire آسان نیست؛ satire حدومرز دقیقی ندارد و تعریف‌های مختلفی که از این واژه وجود دارد، کامل و جامع نیست و یا اصلاً تعریف نیست و به کلمات قصار می‌ماند؛ مانند این عبارت: «satire مثل وجدان آدمی، آنچه را می‌خواهیم فراموش کنیم به یادمان می‌آورد» (پزشک‌زاد، ۱۳۸۴: ۴۹ و ۵۰). همچنین واژهٔ satire «در طول زمان به معناهای گوناگون به کار رفته و اکنون در حوزه‌ها و کشورهای مختلف، مصادیق متفاوتی را به ذهن متبادر می‌کند؛ برای مثال، وقتی در ادبیات انگلیسی صحبت از satire می‌شود معمولاً آثار سنگین ادبی کنایه‌آمیز و انتقادی شوخ‌طبعانه مثل بعضی آثار سویفت و پوپ و بن جانسون را در ذهن تداعی می‌کند؛ درحالی که در رسانه‌های امریکایی امروزه احتمالاً satire بیش از هرچیز برنامه‌های طنزآمیز تلویزیونی نظیر دیلی‌شو را به ذهن متبادر می‌کند. در تاریخ ادبیات غربی همواره از هجوهای گزنده و بی‌پروای یوونال رومی به‌عنوان نمونه‌های کلاسیک satire نام می‌برند؛ حال آنکه در ریشه‌یابی این واژه در زبان و فرهنگ یونان باستان به‌نوعی هنر نمایشی آیینی مرتبط با اساطیری خوش‌گذران به نام satyr برمی‌خوریم» (موریل، ۱۳۹۲: ۹).

به این ترتیب، باید گفت استفاده از تعریف و تبیین‌های انگلیسی از واژه‌های این حوزه برای تعریف طنز چندان راه به جایی نمی‌برد. طنز را باید اصطلاحی در گفتمان ادبی زبان فارسی در نظر گرفت که ویژگی‌های بومی دارد و برای رسیدن به تعریفی دقیق از آن، باید به تبیین‌های نویسندگان و صاحب‌نظران فارسی‌زبان توجه کرد.

۳ـ۲ طنز از دیدگاه محققان فارسی‌زبان

یحیی آرین‌پور مطمئناً جزو اولین کسانی است که طنز را برای اصطلاحی ادبی برگزیده و فصلی از کتاب *از صبا تا نیما* را به بررسی طنز اختصاص داده است؛ اما پس از او الزاماً همهٔ صاحب‌نظران و منتقدان ادبی طنز را به این معنی به کار نگرفته‌اند. نمونه‌های زیر بخشی از کتاب‌های تحقیقی در این زمینه است که همچنان مرادشان از طنز، شوخی و شوخ‌طبعی بوده است: *مقدمه‌ای بر طنز و شوخ‌طبعی در ایران و جهان اسلامی* از علی‌اکبر حلبی؛ *تاریخ طنز ادبی ایران* از جواد مجابی؛ *کاوشی در طنز ایران* از سید ابراهیم نبوی؛ *طنز در زبان عرفان* از علیرضا فولادی.

با این حال، جمعی از صاحب‌نظران و منتقدان ادبی کوشیده‌اند تعریف یا توصیفی از این اصطلاح ادبی ارائه دهند؛ تعریف‌هایی که گاهی برگرفته از اصطلاحات غربی است؛ اما سعی شده است تا براساس تلقی ادبی‌ای تبیین شود که از این اصطلاح در زبان و ادب فارسی وجود دارد. این نظریات را می‌توان در سه دسته تقسیم‌بندی کرد:

۳ـ۲ـ۱ توصیف طنز براساس ویژگی‌های معنایی

پژوهشگران و منتقدان ادبی غرب، satire را نوعی بیان ادبی معرفی کرده‌اند که جنبه‌های ناهنجار رفتاری، یا به تعبیر دیگر اشتباه‌های انسانی، فسادهای سیاسی و اجتماعی و یا حتی اندیشه‌های فلسفی را به‌شیوه‌ای ظریف نقد می‌کند و به چالش می‌کشد. الکساندر پوپ (۱۶۸۸-۱۷۴۴ م.) satire را فرآوردهٔ «اعتراض» دانسته و معتقد است عملکرد این نوع بیان ادبی، تبدیل اعتراض به هنر است (پلارد، ۱۳۸۳: ۱۲). جان درایدن (۱۶۳۱-۱۷۰۰ م.) هم منظور نهایی از satire را اصلاح شرارت‌ها می‌داند (اصلانی، ۱۳۸۵: ۱۴۱). اینگونه توصیف‌ها از satire، مبنای بیشتر تعریف‌هایی است که از اصطلاح طنز در زبان فارسی به دست داده شده است؛ مثلاً به این تعریف توجه کنید: «شیوهٔ خاص بیان مفاهیم تند اجتماعی و انتقادی و سیاسی و طرز افشای حقایق تلخ و تنفرآمیز ناشی از فساد و بی‌رسمی‌های فرد یا جامعه را که دم‌زدن از آنها به‌صورت عادی و یا به‌طور جدی، ممنوع و متعذر باشد، در پوششی از استهزا و نیشخند، به‌منظور نفی‌کردن و برافکندن ریشه‌های فساد و بی‌رسمی، طنز می‌نامیم» (بهزادی، ۱۳۷۸: ۵ و ۶). با این توصیف می‌توان گفت آنچه مدّنظر طنزپرداز است و درپی افشا یا انتقاد از آن است، همهٔ آن چیزی است که به نظر او غیرانسانی یا دارای ویژگی‌های ناپسند است و باید به آن اعتراض کرد. این اعتراض با نمایش اغراق‌آمیز وجودداشته‌ها شکل می‌گیرد تا مشخصه‌ها و ویژگی‌های این وضعیت آشکارتر شود و تفاوت یا تضاد این وضع با آرمان طنزپرداز روشن شود. این نکته هم باید مدّنظر قرار گیرد که طنزپرداز تنها روایتگر مختصات و ویژگی‌های ناپسند اخلاقی و اجتماعی نیست؛ بلکه با طنز درواقع به تحلیل و تفسیر آن و به ریشه‌یابی و آسیب‌شناسی آن نیز می‌پردازد و داوری خویش را دربارهٔ آن بیان می‌کند (همان: ۷). با این وصف، بدیهی است که شناخت طنزپرداز از جامعه و مختصات اجتماعی آن و میزان مخالفت او با این مختصات، بر شدت یا ضعف طنز اثر می‌گذارد؛ به تعبیر دیگر، دشمنی یا مخالفت بیشتر طنزپرداز، طنز را نیز قدرتمندتر و تأثیرگذارتر می‌کند و به این ترتیب طنز از یک شوخی صرف، به یک مرتبهٔ عمیق‌تر و والاتر صعود می‌کند (آرین‌پور، ۱۳۸۷: ۳۶).

مشکلی که این قبیل تعریف‌ها از طنز دارد این است که جامع و مانع نیست. تعاریف غربی satire بیش از آنکه توصیف طنز باشد، توصیف «نقد اجتماعی» است. تعریف بهزادی اندوهجردی هم چندان شفاف و دقیق نیست: «شیوهٔ خاص بیان، مفاهیم تند، حقایق تلخ و تنفرآمیز ناشی از فساد و بی‌رسمی‌های فرد یا جامعه و پوششی از استهزاء و نیشخند»؛ عبارات نارسا و تعریف‌ناشده‌ای هستند که سؤال «طنز چیست؟» را به سؤال‌های متعدد تبدیل می‌کند. ازسوی دیگر، طنز تنها شامل موضوعات سیاسی و اجتماعی را در بر نمی‌گیرد؛ بلکه موضوعات فلسفی، اعتقادی و به‌طور کلی دیدگاه‌های انتزاعی و نظری بشر، اساس بخشی از مهم‌ترین طنزها را تشکیل می‌دهد.

۳ـ۲ـ۲ توصیف طنز براساس تفاوت طنز، هجو و هزل

اصطلاح ادبی طنز را می‌توان را براساس تفاوت‌هایش با دو اصطلاح ادبی دیگر هجو و هزل شناخت. اگر ویژگی اصلی هزل را تضاد آن با «جد» و هدف اصلی از آن را خنداندن یا خندیدن بدانیم، و ویژگی اصلی هجو را تضاد آن با «مدح» و هدف اصلی از آن را انتقاد در نظر بگیریم، می‌توان براساس این تفاوت‌ها، جایگاه طنز را بین این هزل و هجو تعریف کرد. طنز مانند هجو، هدف انتقاد را دنبال می‌کند؛ اما تفاوت آن با هجو در این است که هجو، انتقادی در محدوده‌ای شخصی و با قصد انتقام است؛ اما طنز جنبه‌ای اجتماعی و عمومی دارد و نه به هدف انتقام، که با هدف اعتراض و اصلاح بیان می‌شود (صلاحی، ۱۳۸۳: ۲۵). بر این توصیف از طنز، می‌توان این اشکال وارد کرد: چه کسی باید خصوصی‌بودن یا عمومی‌بودن انتقاد را مشخص کند تا بتوان آن را هجو یا طنز دانست؟ آیا منظوری که طنزپرداز در نظر دارد اصل است یا آنچه مخاطب برداشت می‌کند؟ و اگر مخاطب‌های مختلف برداشت‌های متفاوتی از انتقادی داشتند، یعنی برخی آن را خصوصی و با هدف انتقام شناختند و برخی، عمومی و با هدف اصلاح، تکلیف چیست؟ بنابراین، همچنان نمی‌توان ادعا کرد که بین هجو و طنز، تفاوتی روشن وجود دارد. نکتهٔ دیگر اینکه با توصیف طنز به «هجوی اجتماعی»، بسیاری از مصداق‌های طنز (که هجو اجتماعی نیستند) از دایرهٔ طنز بیرون می‌ماند!

۳ـ۲ـ۳ تعریف طنز براساس ویژگی‌های صوری

یک اثر ادبی را می‌توان براساس ویژگی‌های صوری (form) آن نیز توصیف و تحلیل کرد. تأمل‌برانگیزترین تعریفی که از طنز برپایهٔ ویژگی‌های صوری آن وجود دارد، تعریف شفیعی کدکنی است که طنز را «تصویر هنری اجتماع نقیضین و ضدین» می‌داند (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۱۱۱) بر اساس این تعریف، هرچه در طنز، تقابل و تناقض روشن‌تر باشد و طنزپرداز در تصویر جمع بین دو امر متناقض یا متضاد، موفق‌تر باشد، طنز ارزش هنری بیشتری پیدا می‌کند و به آنچه حقیقت هنری طنز است، نزدیک‌تر می‌شود؛ اما بر این تعریف نیز ایرادهایی گرفته شده است. مهم‌ترین ایراد این است که لزوماً هر تصویر هنریِ اجتماع نقیضین و ضدین را نمی‌توان طنز نامید. اتفاقاً یک بیت شعری که شفیعی کدکنی برای نمونه‌ای از چنین اجتماع هنری ذکر کرده (زخود هرچند بگریزم، همان در بند خود باشم/ رم آهوی تصویرم، شتاب ساکنی دارم)، بیتی است که نمی‌توان آن را طنز دانست؛ درحالی که از بهترین نمونه‌های اجتماع ضدین و نقیضین است! (خرمشاهی، ۱۳۸۵: ۲۱۹). همچنین می‌توان این نکته را هم یادآور شد که «پارادوکس» در شعر ـ آنچه در سنت ادبی معما، شطح و طامات و خلاف‌آمد هم نام گرفته است ـ می‌تواند تصویر هنری اجتماع نقیضین و ضدین باشد؛ اما با استفاده از آن، الزاماً طنز آفریده نمی‌شود. برای نمونه بیت «یارب به که شاید گفت این نکته که در عالم/ رخساره به کس ننمود آن شاهد هرجایی» از حافظ را طنز نمی‌دانند و آن را دارای این معنایی عرفانی دانسته‌اند که خداوند از فرط پیدایی، پنهان است (شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۱۱). به تعبیر دیگر، اجتماع هنری نقیضین باید در باور ذهنی یا نظر خوانندهٔ اثر (در جایگاه مفسر اثر) توجیه‌ناپذیر و ناممکن باشد تا طنز شناخته شود؛ و این نکته‌ای است که در این تعریف لحاظ نشده است.

ایراد دیگری که می‌توان به این تعریف گرفت، این است که در آن، تفاوت‌های طنز و شوخی نادیده گرفته شده است. مشهورترین نظریهٔ صاحب‌نظران غربی دربارهٔ شوخی، «تئوری ناسازگاری» است که شباهت بسیاری به «اجتماع هنری ضدین و نقیضین» دارد. براساس این نظریه، خندهٔ ناشی از شوخی به علت ادراک نوعی ناسازگاری است که الگوهای فکری و انتظارات ما را نقض می‌کند (موریل، ۱۳۹۴: ۳۷) و به این ترتیب می‌توان گفت شوخی و طنز (در معنی اجتماع هنری ضدین و نقیضین)، تقریباً یکی هستند!

۴ـ ارتباط مصداقی سه معنای متفاوت طنز در ادبیات فارسی

با جمع این سه شیوهٔ تعریف طنز، می‌توان گفت اصطلاح ادبی طنز و طیف معنایی شوخی تفاوت ماهوی دارند؛ اما طنز و شوخی هم‌پوشانی مصداقی دارند؛ یعنی متن‌هایی هستند که هم می‌توان آن را طنز دانست و هم شوخی و شوخ‌طبعی. درواقع اگر متن طنزی، خنده‌آور باشد، آن متن شوخی هم هست. نمونهٔ اینگونه طنزها را می‌توان در آثار عبید زاکانی یافت: «جمعی به جنگ ملاحده رفته بودند. در بازگشتن هریک سر ملاحده‌ای بر چوب کرده می‌آوردند. یکی پایی بر چوب می‌آورد. پرسیدند: این را که کشت؟ گفت: من؛ گفتند: چرا سرش نیاوردی؟ گفت: تا من برسیدم، سرش را برده بودند» (عبید زاکانی، ۱۳۷۹: ۴۳۸).

باید تأکید کرد که لزوماً طنز خنده‌آور نیست. طنز بیشتر اوقات بر مبنای هدف اصلاحگری‌اش نمی‌تواند قهقهه‌آور باشد و عموماً باعث تبسمی درونی می‌شود که در بیرون چندان نمودی ندارد (خرمشاهی، ۱۳۸۵: ۱۹۹). به تعبیری دیگر می‌توان خندهٔ ناشی از طنز را «خنده‌ای درونی و پنهان و بدون استفاده از لب و دندان دانست» (صلاحی، ۱۳۸۳: ۸).

شعرهای زیر می‌تواند نمونه‌ای از این نوع طنز باشد:

«کدام قله، کدام اوج/ مرا پناه دهید ای اجاق‌های پرآتش، ای نعل‌های خوشبختی/ و ای سرود ظرف‌های مسین در سیاه‌کاری مطبخ/ و ای ترنم دلگیر چرخ‌خیاطی...» (فرخزاد، ۱۳۴۸: ۳۹).

«نهاد زیر سرش صفحهٔ حوادث را/ و مثل حادثه‌ای روی آن دراز کشید» (صلاحی، ۱۳۸۲: ۷۹).

«پیش از شما/ به‌سان شما/ بی‌شمارها/ با تار عنکبوت/ نوشتند روی باد:/ «کاین دولت خجستهٔ جاوید زنده باد!» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۱۶).

ازسوی دیگر با وجود تفاوت ماهوی اصطلاح ادبی طنز با طیف معنایی تمسخر، این دو نیز هم‌پوشانی مصداقی دارند. ابزارهایی مثل تمسخر و استخفاف می‌تواند در خدمت طنز قرار بگیرد؛ چنانکه ابیات زیر ازجمله طنزهای ارزشمند شمرده می‌شود:

ترسم که صرفه‌ای نبرد روز بازخواست — نان حلال شیخ ز آب حرام ما
(حافظ، ۱۳۹۵: ۱۲)

ز کوی میکده دوشش به دوش می‌بردند — امام شهر که سجاده می‌کشید به دوش
(همان: ۲۷۸)

فقیه مدرسه دی مست بود و فتوی داد — که می حرام ولی به ز مال اوقاف است
(همان: ۴۳)

این هم‌پوشانی مصداقی طنز، شوخی و تمسخر یکی از عواملی است که باعث شده است همچنان طنز، نه‌تنها در معنی اصطلاحی ادبی، بلکه همانند واژه‌ای مترادف با طیف معنایی شوخی و طیف معنایی تمسخر به کار رود.

بنابراین با اینکه ماهیتاً تفکیکی بین طیف معنایی تمسخر، طیف معنایی شوخی و اصطلاح ادبی طنز قائل شدیم، در تعیین مصادیق، نمی‌توان کاملاً این سه را از هم مجزا دانست. مصداق‌های اصطلاح ادبی طنز را می‌توان مجموعه‌ای درون مثلثی نشان داد که یک رأس آن طنز، رأس دوم شوخی و رأس سوم تمسخر است. اگر متنی تنها مصداق طنز باشد، در رأسی قرار دارد که طنز نامیده شده است؛ همچنین اگر متنی تنها مصداق طیف معنایی شوخی یا طیف معنایی تمسخر باشد، به‌ترتیب در رأسی قرار می‌گیرد که به همان نام نام‌گذاری شده است؛ اما این قبیل متن‌ها در اقلیت هستند و عموماً متون طنز نسبتی با هر سه این مفاهیم دارند که بستگی به نسبت و نزدیکی‌شان با سه رأس طنز، شوخی و تمسخر در نقطه‌ای میان مثلث قرار می‌گیرند:

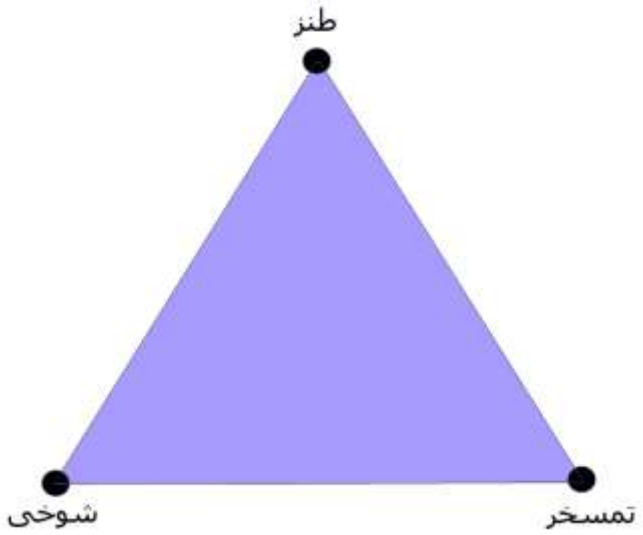

برای مثال، نمونه‌های زیر را در نظر بگیرید:

الف) «خواجه موشی است زیر بر به کمین — گربه چشم و پلنگ خشم از کین
گربه موش گون بسی دیدی — این یکی موش گربه چشم ببین»
(خاقانی، ۱۳۸۲: ۹۱۳)

ب) «شیر باغ‌وحش چکه می‌کرد» (شاپور، ۱۳۷۱: ۵۹)

ج) «سلاخی می‌گریست/ به قناری کوچکی دل باخته بود.» (شاملو، ۱۳۸۵: ۸۹۰)

د) «گاوی است بر آسمان قرین پروین — گاوی است دگر بر زبرش جمله زمین
گر بینایی چشم حقیقت بگشا — زیر و زبر دو گاو مشتی خر بین»
(خیام، ۱۳۹۰: ۹۱)

ه) «خطیبی را گفتند: مسلمانی چیست؟ گفت: من مردی خطیبم، مرا با مسلمانی چه‌کار؟» (عبید زاکانی، ۱۳۹۶: ۱۸۸)

و) «یک نفر در میان آتش و دود — جدول روزنامه حل می‌کرد»
(صلاحی، ۱۳۸۲: ۶۶)

نمونهٔ «الف» هجوی بسیار دور از طنز و شوخی است که به این ترتیب جای آن در مثلث مفروض، نزدیک به رأس تمسخر است.

نمونهٔ «ب» نیز مصداق شوخی و شوخ‌طبعی است. خواننده «شیر باغ‌وحش» را در ابتدا حیوان درنده‌ای فرض می‌کند که در باغ‌وحش نگهداری می‌شود؛ سپس با خواندن اینکه این شیر «چکه می‌کند» ازسویی متوجه اشتباهش می‌شود و درمی‌یابد که منظور «شیر آب باغ‌وحش» است و ازسویی دیگر به نظرش می‌رسد که شاید چکه‌کردن شیر، بیان مبهمی از یک وضعیت خنده‌دار برای این حیوان باغ‌وحش است! به این ترتیب، اگرچه شوخی در این عبارت وجود دارد، طنزی در آن نیست.

نمونهٔ «ج» بسیار به رأس «طنز» نزدیک است؛ زیرا به‌سختی می‌توان به آن نسبت شوخی یا تمسخر داد؛ بلکه طنزی گزنده در خویش دارد.

نمونهٔ «د» طنزی درباره عموم انسان‌هاست؛ اما شوخی و تمسخر هم در آن وجود دارد. به این ترتیب، اگرچه جایگاه این متن در مثلث مفروض، نزدیک‌تر به رأس «طنز» است، در میان مثلث قرار می‌گیرد. نمونهٔ «ه» را هم می‌توان طنزی دانست که

شوخی و تمسخر در آن حضور ملموس‌تری (نسبت‌به نمونهٔ «د») دارد و جایگاهش را می‌توان در وسط مثلث و با فاصله‌ای تقریباً یکسان با سه رأس آن دانست. در پایان، نمونهٔ «و» اگرچه طنز است، به شوخی و تمسخر نزدیکی بیشتری دارد و جایگاه آن، اگرچه در میان مثلث است، از رأس «طنز» دور است.

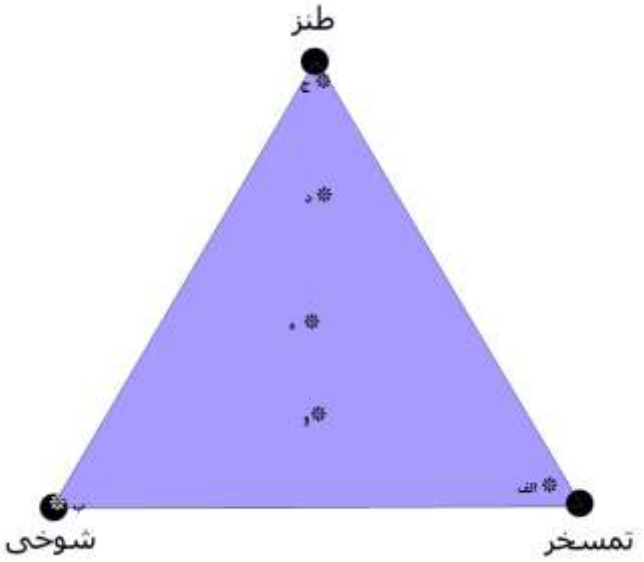

۵ـ نتیجه

این تحقیق درپی دقت در معانی مختلف طنز، توصیف تغییرات معنایی این واژه، یا به عبارت دیگر، توسعهٔ معنایی است که «طنز» در زبان و ادب فارسی معاصر یافته است و به‌دنبال پاسخ به این پرسش‌ها بود:

الف) در دورهٔ معاصر برای اصطلاح طنز چه معنا یا معانی‌ای ارائه شده است؟ یافته‌ها نشان می‌دهد که طنز امروزه واژه‌ای در معنی شوخی، تمسخر و در معنی واژگان نزدیک به این دو به کار برده می‌شود. در متون ادبی معاصر، همچنان طنز و تمسخر با معنای مترادف به کار می‌روند. طنز به معنی شوخی و شوخ‌طبعی هم کاربرد دارد. در کنار اینها، طنز نوعی بیان ادبی به کار گرفته می‌شود. به‌کارگیری طنز در معنی اصطلاحی ادبی، حاصل آشنایی ایرانیان با ادبیات غرب و به‌ویژه satire بود؛ اما اصطلاح ادبی طنز را نمی‌توان معادل تام و تمام satire دانست. اصطلاح ادبی طنز، ویژگی‌های فرهنگی و ادبی زبان فارسی را دارد و ترجمهٔ هیچ اصطلاح خارجی نیست.

ب) آیا می‌توان تعریف روشن و یگانه‌ای برای طنز در ادب فارسی معاصر درنظر گرفت؟ نتیجهٔ پژوهش نشان می‌دهد که در ترجمهٔ اصطلاحات غربی به زبان فارسی، وحدت رویه‌ای وجود ندارد و اصطلاح طنز در کتاب‌های مختلف، معادل واژه‌های متفاوتی است. در دورهٔ معاصر، هیچ‌کدام از معانی مختلف طنز از بین نرفته است و هنوز طنز در معانی مختلف خود کاربرد دارد. با وجود تلاشی که در طول دهه‌های اخیر صورت گرفته است، این اصطلاح ادبی، تعریفی دقیق و متفق ندارد و بیشتر به توصیف ویژگی‌های آن پرداخته شده است.

پ) چه متنی مصداق طنز است؟ با توجه به معانی ارائه‌شده مصداق‌های سه معنای متفاوت طنز، گاهی تفکیک‌ناپذیرند. متونی را می‌توان نشان داد که هم اصطلاح ادبی طنز دربارهٔ آن صدق می‌کند و هم نسبتی با شوخی و شوخ‌طبعی دارند و هم مصداق طعنه و تمسخر هستند؛ اما نسبت این متون با هریک از این سه مفهوم یکسان نیست. مصداق‌های اصطلاح ادبی طنز را می‌توان مجموعه‌ای درون‌مثلثی نشان داد که یک رأسش طنز، رأس دوم شوخی و رأس سوم تمسخر است؛ فاصله‌ای که هریک با هرکدام از سه رأس مثلث دارد نشان‌دهندهٔ نسبت آن با اصطلاح ادبی طنز، تمسخر و شوخی است.

پی‌نوشت

۱. دربارهٔ عربی‌بودن واژهٔ طنز اجماع کلی وجود ندارد؛ چنانکه ابن‌درید (م. ۳۲۱ ه.) مؤلف *جمهرةاللغه* نوشته است: «فاما الطنز فلیس من کلام العرب» (ابن‌درید، ۱۹۷۸، ج ۲: ۸۱۴). با این حال، حتی اگر طنز اصالتاً واژه‌ای عربی نباشد و از زبانی دیگر به عربی وارد شده باشد، باز هم می‌توان ادعا کرد از عربی وارد فارسی شده است.

منابع

۱. آرین‌پور، یحیی (۱۳۸۷). *از صبا تا نیما*، تهران: زوار، چ نهم.

۲. ابن‌منظور، محمد بن مکرم (۱۴۰۵ ق). *لسان‌العرب*، بیروت: دارصادر.

۳. احمدی، بابک (۱۳۹۶). *تأویل و ساختار متن*، تهران: مرکز، چاپ نوزدهم.

۴. استات، اندرو (۱۳۸۹). *کمدی*، ترجمهٔ بابک تبرایی، تهران: چشمه.

۵. اسلامی ندوشن، محمدعلی (۱۳۶۳). *روزها*، تهران: یزدان.

۶. اصلانی، محمدرضا (۱۳۸۴). *فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز*، تهران: کاروان.

۷. ایران‌زاده، نعمت‌الله؛ زارع بنادکوکی، نجمه (۱۳۹۱). «شگردهای طنزساز در دو کلمه حرف حساب کیومرث صابری»، *تاریخ ادبیات*، ش ۷۰، ۵-۳۲.

۸. ـــــــــــــــــــــــــــ (۱۳۹۳). «سبک کنایی "دو کلمه حرف حساب" کیومرث صابری»، *ادبیات پارسی معاصر*، س ۴، ش ۱، ۱۹-۳۶.

۹. ـــــــــــــــــــــــــــ (۱۳۹۳). «شگرد واژه‌سازی در دو کلمه حرف حساب کیومرث صابری»، *نشریه مطالعات زبانی و بلاغی*، شمارهٔ ۹، ۵۱-۷۸.

۱۰. ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۹۴). *مفاهیم اخلاقی ـ دینی در قرآن مجید*، ترجمهٔ فریدون بدره‌ای، تهران: فرزان‌روز، چاپ سوم.

۱۱. بهار، محمدتقی (۱۳۸۷). *دیوان*، تهران: نگاه.

۱۲. بهزادی اندوهجردی، حسین (۱۳۸۷). *طنز و طنزپردازی در ایران*، تهران: صدوق.

۱۳. بیرز، آمبروز (۱۳۸۵). *فرهنگ شیطان*، ترجمه رضی هیرمندی، تهران: فرهنگ معاصر.

۱۴. پارسی‌نژاد، کامران (۱۳۸۱). «دربارهٔ طنز»، *ادبیات داستانی*، شمارهٔ ۶۳، ۳۰-۳۳.

۱۵. پاینده، حسین (۱۳۹۴). *نقد ادبی و دموکراسی*، تهران: نیلوفر، چاپ سوم.

۱۶. پزشک‌زاد، ایرج (۱۳۸۴). *طنز فاخر سعدی*، تهران: شهاب، چاپ دوم.

۱۷. پلارد، آرتور (۱۳۸۳). *طنز*، ترجمهٔ سعید سعیدپور، تهران: مرکز، چاپ سوم.

۱۸. جوادی، حسن (۱۳۸۴). *تاریخ طنز در ادب فارسی*، [بی‌جا]: کاروان.

۱۹. الجوهری، ابونصر (۱۴۰۷ ق). *الصحاح تاج اللغه و صحاح العربیه*، بیروت: دار العلم للملایین.

۲۰. حافظ (۱۳۹۵). *دیوان*، به سعی سایه، تهران: کارنامه، چاپ پانزدهم.

۲۱. خراسانی، میرزا حبیب (۱۳۸۴). *دیوان*، به‌سعی علی حبیب، تهران: زوار، چاپ هفتم.

۲۲. خرمشاهی، بهاءالدین (۱۳۸۵). *حافظ، حافظه ماست*، تهران: قطره، چاپ سوم.

۲۳. خیام، عمر بن ابراهیم (۱۳۹۰). *رباعیات*، تهران: بوکتاب.

۲۴. داد، سیما (۱۳۷۸) *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: مروارید، چاپ چهارم.

۲۵. زارع بنادکوکی، نجمه (۱۳۹۰). *بررسی طنزهای دو کلمه حرف حساب کیومرث صابری فومنی*، پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما: نعمت‌الله ایران‌زاده، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

۲۶. ـــــــــــــــ (۱۳۹۰). *یکی به نعل، یکی به میخ*، تهران: سورهٔ مهر.

۲۷. الزبیدی، سیّد محمدمرتضی (۱۴۱۴ ق). *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت: دارالفکر.

۲۸. سلیمانی، محسن (۱۳۹۱). *اسرار و ابزار طنزنویسی*، تهران: سوره مهر.

۲۹. سوزنی سمرقندی (۱۳۳۸). *دیوان*، به تصحیح ناصرالدین شاه‌حسینی، تهران: امیرکبیر.

۳۰. شاپور، پرویز (۱۳۷۱). *گزینه کاریکلماتور*، تهران: مروارید.

۳۱. شاملو، احمد (۱۳۸۵). *مجموعه آثار؛ دفتر یکم: شعرها*، تهران: نگاه.

۳۲. شرتونی، سعید (۱۳۵۸). *اقرب الموارد فی فصح العربیه و الشوارد*، قم: اسوه.

۳۳. شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۵). *این کیمیای هستی*، به کوشش ولی‌الله درودیان، تبریز: آیدین، چاپ دوم.

۳۴. ـــــــــــــــ (۱۳۷۶). *هزاره دوم آهوی کوهی*، تهران: سخن.

۳۵. شمیسا، سیروس (۱۳۸۶). *بدیع*، تهران: میترا.

۳۶. ـــــــــــــــ (۱۳۸۴). *کلیات سبک‌شناسی*، ویرایش دوم، تهران: میترا.

۳۷. صفای اصفهانی (۱۳۳۷). *دیوان اشعار*، به اهتمام احمد سهیلی خوانساری، تهران: اقبال.

۳۸. صلاحی، عمران (۱۳۸۳). *گزینه اشعار طنزآمیز*، تهران: مروارید.

۳۹. ظهیری سمرقندی، محمد (۱۳۳۳). *سندباد نامه*، تهران: خاور و ابن‌سینا.

۴۰. عبید زاکانی (۱۳۷۹). *کلیات اشعار*، تصحیح پرویز اتابکی، تهران: زوار، چاپ هفتم.

۴۱. عوفی، سدیدالدین محمد (۱۳۷۱). *جوامع الحکایات و لوامع الروایات*، تصحیح محمد معین، تهران: دانشگاه تهران.

۴۲. فراهانی، ادیب‌الممالک (۱۳۱۲). *دیوان کامل*، تدوین وحید دستگردی، تهران: ارمغان.

۴۳. فرای، نورتروپ (۱۳۹۱). *تحلیل نقد*، ترجمه صالح حسینی، تهران: نیلوفر، چاپ دوم.

۴۴. فرخزاد، فروغ (۱۳۴۸). *تولدی دیگر*، تهران: مروارید.

۴۵. فولادی، علیرضا (۱۳۸۶). *طنز در زبان عرفان*، قم: آفرینه.

۴۶. قوام، ابوالقاسم؛ تجبر، نیما (۱۳۸۹). «واژه طنز چگونه و از چه زمانی اصطلاح شد»، *مجله تاریخ ادبیات*، شمارهٔ ۶۲، ۱۶۷-۱۸۷.

۴۷. کاتوزیان، همایون (۱۳۹۵). *طنز و طنزینه هدایت*، تهران: پردیس دانش.

۴۸. کریچلی، سیمون (۱۳۸۴). *در باب طنز*، ترجمهٔ سهیل سمی، تهران: ققنوس.

۴۹. کی‌یرکگور، سورن (۱۳۹۵). *مفهوم آیرونی با ارجاع مدام به سقراط*، ترجمه صالح نجفی، تهران: مرکز.

۵۰. گرین، ویلفرد و دیگران (۱۳۸۵). *مبانی نقد ادبی*، ترجمهٔ فرزانه طاهری، تهران: نیلوفر، چاپ چهارم.

۵۱. مُدرسی، فاطمه (۱۳۹۰). *فرهنگ توصیفی نقد و نظریه‌های ادبی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۵۲. مُشرّف، مریم (۱۳۸۷). *شیوه‌نامه نقد ادبی*، تهران: سخن.

۵۳. مُعزی، محمد بن عبدالملک (۱۳۱۸). *دیوان*، به‌سعی عباس اقبال، تهران: اسلامیه.

۵۴. مکاریک، ایرنا ریما (۱۳۹۳). *دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر*، ترجمهٔ مهران مهاجر و محمد نبوی، تهران: آگه، چاپ پنجم.
۵۵. ملک‌پور، جمشید (۱۳۸۵). *ادبیات نمایشی در ایران*، تهران: توس، چاپ دوم.
۵۶. منوچهری دامغانی (۱۳۴۷). *دیوان*، به‌کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران: زوار.
۵۷. موریل، جان (۱۳۹۲). فلسفه طنز، ترجمه محمود فرجامی و دانیال جعفری، تهران: نی.
۵۸. ـــــــــــ (۱۳۹۴). *فلسفه شوخی* (از دانشنامهٔ فلسفه استنفورد)، ترجمهٔ غلامرضا اصفهانی، تهران: ققنوس.
۵۹. موکه، داگلاس کالین (۱۳۹۵). *آیرونی*، ترجمهٔ حسن افشار، تهران: مرکز، چاپ دوم.
۶۰. مولوی (۱۳۸۷). *مثنوی*، تصحیح محمد استعلامی، تهران: سخن، چاپ نهم.
۶۱. مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۹۰). *فیه مافیه*، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: نامک، چاپ ششم.
۶۲. مهرآوران محمود؛ روان‌بخش، محمدحسین (۱۳۹۹). «متن‌شناسی طنز»، *پژوهش‌های ادبی*، سال ۱۷، شمارهٔ ۶۹، ۱۶۴-۱۴۵.
۶۳. میر، مُستنصر (۱۳۸۷). *ادبیات قرآن*، ترجمهٔ محمدحسن محمدی مظفر، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
۶۴. ناصرخسرو قبادیانی (۱۳۵۷). *دیوان اشعار*، به‌اهتمام مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران: امیرکبیر.
۶۵. نظامی‌گنجه‌ای (۱۳۱۳). *لیلی و مجنون*، تصحیح وحید دستگردی، تهران: ارمغان.
۶۶. ولک، رنه (۱۳۸۸). *تاریخ نقد جدید*، ترجمهٔ سعید ارباب شیرانی، تهران: نیلوفر، چاپ سوم.
۶۷. هاتف اصفهانی، احمد (۱۳۶۲). *کلیات دیوان*، تصحیح محمد عباسی، تهران: فخر رازی.